

# /POLEMIKA

UDK 34:37.091.12:2-754(497.11); 378:34(497.11)

CERIF: H 250, H 180

DOI: 10.51204/Anali\_PFBU\_22208A

**Dr Milan VUKOMANOVIĆ\***

## **NIHIL OBSTAT – SREDNJOVEKOVNE STRANPUTICE VISOKOG OBRAZOVANJA U SRBIJI**

*Ovaj rad je osvrt na tri tematska okvira razmatrana u tekstu Dušana Rakitića (Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 1/2022) koja su relevantna za raspravu o spornom pitanju odobrenja Sinoda Srpske pravoslavne crkve za izbor u nastavnička zvanja na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (PBFUB): zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije; odredbe srpskog Zakona o crkvama i verskim zajednicama iz 2006. godine; prepoznavanje ustavnog načela kooperativne odvojenosti crkve i države u Ustavu iz 2006. godine. Osim toga, ukazuje se na to da novi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju iz 2021. nije u saglasnosti s Ustavom, jer se*

---

\* Redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, *vukomano@hotmail.com*.

*tu predviđa saglasnost nadležnih crkvenih organa za upis studija, učešće u konkursu, zasnivanje radnog odnosa i gubitak zvanja na PBFUB. Ustav je, naime, povređen u onim odredbama kojima se jemče svetovnost države, autonomija univerziteta i sloboda naučnog i umetničkog stvaranja.*

**Ključne reči:** *Missio canonica. – Pravoslavni bogoslovski fakultet. – Autonomija univerziteta. – Svetovnost države. – Zakon o visokom obrazovanju.*

## 1. UVOD

U prošlom broju *Anala Pravnog fakulteta u Beogradu* (1/2022) objavljen je tekst Dušana S. Rakitića „O poreklu obaveznog blagoslova za izbor profesora bogoslovskih fakulteta – nacionalni i uporedni plan“ (Rakitić 2022). U tom svom prilogu autor polazi od stava da je u akademskoj zajednici Srbije proteklih godina bila izražena suprotstavljenost mišljenja o opravdanosti instituta obaveznog crkvenog blagoslova za univerzitetske profesore teologije. Prema rečima samog Rakitića, njegov rad predstavlja pokušaj da se osvetli poreklo tog instituta, njegove uporedne primene, pre svega u evropskom akademskom nasleđu, kao i u nacionalnoj pravnoj tradiciji. Zbog toga su u njegovom eseju najpre razmatrani nastanak univerziteta u Evropi u srednjem veku i značaj koji su za tu pojavu imali podrška, zaštita i priznanje crkve. Posebna pažnja je, razumljivo, posvećena odredbama prava Rimokatoličke crkve (RKC) u istorijskoj perspektivi, a analizirani su i primeri nekih nacionalnih pravnih tradicija u pogledu današnjeg uređenja tog pitanja. Rakitić je potom pružio uvid u osnovne aspekte savremenog teološkog stava RKC o odnosu crkvenog blagoslova za izbor profesora teologije sa verskom slobodom, kao i akademskom slobodom, to jest autonomijom univerziteta. U poslednjem delu rada su, najzad, razmotreni i neki aspekti nacionalnog istorijskopravnog konteksta instituta obaveznog blagoslova u skladu s pravnom tradicijom Srbije. Ako se uzme u obzir ukupan tematski obim spomenutog rada, jasno je da je čak oko 80 procenata Rakitićevog teksta posvećeno razmatranju istorijske i uporednopravne građe o povesti evropskih univerziteta, dok je znatno manji deo rada odvojen za osvetljavanje i analizu nacionalnog konteksta primene instituta obaveznog blagoslova, koji je u poslednje nekolike godine (osobito od 2019. godine) postao predmet ozbiljnih kontroverzi u akademskoj zajednici Srbije, a naročito Univerziteta u Beogradu (UB). Naime, na osnovu odredaba u vezi sa davanjem blagoslova za službu učenja u statutu Pravoslavnog bogoslovske fakulteta Univerziteta u Beogradu (PBFUB), oduzeto je zvanje čak trojici profesora teologije, uključujući i jednog episkopa. Štaviše, neusaglašenost

statuta PBFUB sa Statutom UB i Zakonom o visokom obrazovanju Republike Srbije iz 2017 (ZVO) bio je i jedan od glavnih razloga za donošenje novog Zakona o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju (*Službeni glasnik RS 67/2021*). Zbog aktuelnosti tog pitanja za pravnu regulativu UB, ali i širi, ustavnopravni poredak Republike Srbije, naglasak ovog rada će biti, pre svega, na nacionalnom kontekstu preispitivanja pitanja obaveznog blagoslova za izbor profesora bogoslovskih fakulteta, kojem je u Rakitićevom prilogu ipak posvećeno mnogo manje pažnje.

Tri su, naime, glavna tematska okvira u kojima je Rakitić razmatrao sporno pitanje saglasnosti episkopa za konkurisanje za zvanja nastavnika i odobrenja Svetog arhijerejskog sinoda za službu učenja kod izbora u nastavnička zvanja: 1. zakonodavstvo Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije; 2. odredbe srpskog Zakona o crkvama i verskim zajednicama iz 2006. godine; 3. prepoznavanje ustavnog načela kooperativne odvojenosti crkve i države u Ustavu Srbije iz 2006. godine. Pre nego što se neposrednije i sam pozabavim spomenutim tematskim okvirima, želeo bih da ukratko osvetlim društveni, politički i pravni kontekst koji je prethodio tome da davanje i oduzimanje saglasnosti za službu učenja na PBFUB postane jedna od najvećih kontroverzi i kamen spoticanja na UB u poslednjih nekoliko godina.

## 2. DRUŠTVENI KONTEKST

Godine 1952, odlukom jugoslovenske socijalističke vlasti, PBF je udaljen sa UB<sup>1</sup>, pa je na taj način došao pod jurisdikciju, okrilje Sinoda Srpske pravoslavne crkve (SPC). Iako su nastavnici PBF bili skloni tome da zadrže autonomiju koju su imali kao deo predratnog UB, Sinod, koji je preuzeo ne samo osnivačku nego i finansijsku odgovornost nad PBF, počeo je da odlučuje i u pitanjima izbora nastavnog kadra, upisa studenata i nastavnih planova i programa. Od 1952. do 2004. godine ta visokoškolska ustanova se zvala *Bogoslovski fakultet Srpske pravoslavne crkve*. Godine 2004, odlukom demokratskih vlasti (vlada Zorana Živkovića)<sup>2</sup>, PBF je, nakon pola veka izvan UB, vraćen u sastav tog univerziteta, ali pritom nije povratio i svoju autonomiju u odnosu na Sinod, iako je rešenjem Vlade Srbije, njenim autentičnim tumačenjem iz 2004.

---

<sup>1</sup> Rešenje Vlade Narodne Republike Srbije, V.S. br. 62 od 15. februara 1952. godine.

<sup>2</sup> Dana 9. januara 2004. godine, na predlog svih tradicionalnih crkava i verskih zajednica u Srbiji i uz podršku 22 fakulteta UB, Vlada Republike Srbije je donela rešenje (05 br. 02-82/2004 od 9. januara 2004. godine) o oglašavanju ništavim rešenja Vlade Narodne Republike Srbije broj 62, od 15. februara 1952. godine,

godine, odluka socijalističkih vlasti iz 1952. oglašena ništavom. Dakle, PBF je vraćen u sastav UB, osnivač mu je ponovo postala Republika Srbija, ali je Sinod i dalje imao formalan uticaj na izbor nastavnika tog fakulteta, a nadležni episkopi na selekciju studenata i konkurisanje za izbor nastavnika. Odgovarajuće odredbe su ušle i u Statut PBFUB koji se, u tom pogledu, do danas nije menjao. Sve to je, naravno, bilo u suprotnosti sa ZVO i Statutom UB, ali je do 2019. godine prenebregavano kao pitanje neusaglašenosti Statuta PBFUB sa tim višim pravnim aktima. Donedavno se SPC, institucija koja je Ustavom Srbije odvojena od države (pa tako i od državnog univerziteta) nije previše uplitala u akademsku delatnost na PBFUB, pa je svojevrsan *modus vivendi* nekako održavao tu, inače, vrlo fragilnu institucionalnu konstrukciju. To pitanje je, međutim, ponovo postalo aktuelno 2019–2020. godine, kada je najpre suspendovano a zatim i otpušteno troje profesora PBFUB (Maksim Vasiljević, Marko Vilotić, Rodoljub Kubat)<sup>3</sup>, i to prvenstveno zbog svojih javnih nastupa ili teorijskih gledišta koja nisu bila po volji Sinoda SPC.<sup>4</sup> Nasuprot tome, kao visokoškolskim nastavnicima, njima je država garantovala punu slobodu izražavanja svojih naučnih ideja i koncepcija, ali i moralnih načela – i u fakultetskim salama i u široj javnosti. Na primer, u članu 5 (stav 2) ZVO jasno se ističe da akademske slobode podrazumevaju slobodu naučnoistraživačkog i umetničkog rada, uključujući slobodu objavljivanja i javnog predstavljanja naučnih rezultata i umetničkih dostignuća. Štaviše, prema Zakonu o crkvama i verskim zajednicama (2006), crkve i verske zajednice imaju pravo da samostalno uređuju i sprovode svoj poredak i organizaciju i da samostalno obavljaju svoje unutrašnje i javne poslove (čl. 6), ali, isto tako, „verske obrazovne ustanove uključene u sistem obrazovanja dužne su da poštuju uslove i standarde koji važe u sistemu obrazovanja, u skladu sa propisima o obrazovanju“ (čl. 37).

U svakom slučaju, ubrzo se na velika vrata otvorilo pitanje neusaglašenosti Statuta PBF sa Statutom UB i ZVO. Postalo je, naime, jasno da su spomenuti profesori Bogoslovskog fakulteta otpušteni mimo uobičajenih zakonskih procedura i normi, da su prekršena njihova ljudska prava (Ustav RS, čl. 73 i 36), pa, dakako, i da imaju utuživa subjektivna prava jer je, između ostalog, bio

---

kojim je Bogoslovski fakultet SPC ukinut kao državna ustanova i isključen iz sastava Univerziteta u Beogradu (*Službeni glasnik RS* 3/2004 i 51/2004 – autentično tumačenje).

<sup>3</sup> <https://www.istinomer.rs/analize/crkva-i-vlast-udruzene-protiv-slobode/> (poslednji pristup 25. maj 2022.)

<sup>4</sup> Videti, na primer, Rešenje br. 0101–595/1 od 9. oktobra 2020. o zabrani obavljanja poslova nastavnika na akademskim studijama protiv prof. dr Rodoljuba Kubata, redovnog profesora PBF. To rešenje je potpisao dekan PBFUB prof. dr Zoran Ranković.

povređen i Zakon o radu Republike Srbije (tako da neki od njih još uvek vode sporove pred nadležnim državnim sudom).<sup>5</sup> Imajući sve to u vidu, jasno je zašto je uprava UB u jesen 2019. godine, još pre otpuštanja trojice profesora PBF, pokrenula pitanje neusaglašenosti Statuta PBF sa Statutom UB i ZVO, s namerom da se taj pravni problem na univerzitetu konačno reši. Najpre je krajem 2019. svoje mišljenje dao Odbor za statutarna pitanja UB.<sup>6</sup> Utvrđeno je, naime, da je statut PBFUB protivan Statutu UB i ZVO, pa otuda on nije ni mogao da proizvede nekakvo pravno dejstvo. PBFUB se, međutim, nije priklonio toj odluci, pa je na inicijativu Rektorke UB Ivanke Popović formirana i univerzitetska radna grupa s ciljem da se pomogne PBFUB u usklađivanju njihovog statuta sa statutom univerziteta. Petočlana Radna grupa UB<sup>7</sup>, čiji je zadatak bio da prevaziđe problem neusaglašenosti odredaba važećeg Statuta PBF sa Statutom UB, bavila se tim spornim pitanjem u periodu od oktobra 2020. do marta 2021. godine. Ona je, između ostalog, analizirala mišljenje Odbora za statutarna pitanja od 8. novembra i 17. decembra 2019. godine, pozitivno zakonodavstvo Republike Srbije, praksu Ustavnog suda RS, uporedna rešenja (posebno u Nemačkoj, Hrvatskoj i Grčkoj), nekada važeće propise Kraljevine Jugoslavije te pravila SPC i RKC. Radna grupa je, na kraju svog mandata, većinski podržala mišljenje Odbora za statutarna pitanja UB da je institut blagoslova (tj. saglasnosti episkopa i Sinoda SPC) u suprotnosti sa ZVO i Statutom UB.

Jasno je da je za akademsku zajednicu UB najsvrsishodniji put rešavanja problema statutarnosti i zakonitosti rada PBFUB, kao uostalom i svakog drugog fakulteta, bilo usklađivanje statuta PBF sa Statutom UB i tada važećim ZVO u onim spornim odredbama koje se tiču davanja saglasnosti episkopa za upis studija i konkurisanje za zvanja nastavnika i odobrenja Sinoda za službu učenja prilikom izbora u nastavnička zvanja. Na tu potrebu je, još od novembra 2019. godine, jasno ukazivao Odbor za statutarna pitanja UB,

---

<sup>5</sup> Na primer, u rešenju kojim se zabranjuje obavljanje poslova nastavnika na akademskim studijama prof. dr Rodoljubu Kubatu (9. oktobar 2020), dekan PBF se poziva na „ovlašćenja iz *pravosnažne i izvršne* (sic!) Odluke Svetog Arhijerejskog Sinoda SPC“, dok u pouci o pravnom leku doslovno stoji: „Protiv ovog Rešenja nije dozvoljena žalba“.

<sup>6</sup> Preciznije, reč je o sednicama Odbora održanim 8. novembra i 17. decembra 2019. Mišljenje Odbora za statutarna pitanja (br. 06–5156/3–19) od 17. decembra 2019. dostavljeno je potom Senatu UB na usvajanje. Na svojoj sednici od 14. aprila 2021, Senat, koji je radio na ivici kvoruma, nije usvojio mišljenje Odbora. To mišljenje je podržalo 18 dekana UB, ali za usvajanje su bila potrebna 24 glasa. Samo troje profesora bilo je uzdržano, a dekan PBFUB je bio protiv. Iz broja prisutnih članova Senata jasno se vidi da oni ni teoretski nisu mogli da daju potrebnu podršku na samom glasanju.

<sup>7</sup> Rešenje Rektorke UB 02 br. 612–3171/1–20, od 30. septembra 2020.

a nešto docnije i univerzitetska Radna grupa u svojim nastojanjima da se prevaziđe problem neusaglašenosti Statuta PBF sa Statutom UB i ZVO. Taj relativno manji problem neusklađenosti dva statuta na UB je 2021. godine, nažalost, solomonski „rešen“ izazivanjem daleko većeg problema: donošenjem novog Zakona o izmenama Zakona o visokom obrazovanju (*Službeni glasnik RS 67/2021*) koji je u suprotnosti sa Ustavom Republike Srbije.

### 3. RASPRAVA O TRI TEMATSKA OKVIRA

Osvrnimo se sada na tri spomenuta tematska okvira koja je Rakitić izdvojio s obzirom na sporno pitanje saglasnosti episkopa za konkurisanje za zvanja nastavnika i odobrenja Sinoda za službu učenja prilikom izbora u nastavnička zvanja. U delu rada koji se odnosi na nacionalni kontekst primene instituta blagoslova u pravnom sistemu Kraljevine Jugoslavije, Rakitić upućuje na Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi iz 1929. godine (čl. 18, st. 2), u kojem je bilo predviđeno da se „profesori i docenti bogoslovske fakulteta, koji se biraju po Zakonu o univerzitetima, postavljaju pošto se prethodno utvrdi i verska podobnost kandidata ocenom Svetog arhijerejskog Sinoda“.<sup>8</sup> Međutim, pažljiva analiza tog člana Zakona pokazuje da su se ti profesori i docenti birali po Zakonu o univerzitetima (1930), a spomenuti Zakon o SPC nije automatski davao pravo Sinodu da samostalno interveniše nego da pokrene inicijativu kod ministra prosvete za otklanjanje ‘osvedočenih nesuglasnosti’ (Novaković 2012, 953). To je, uostalom, jasno iz stava 1 člana 18 spomenutog zakona gde se navodi kako „Sveti Arhijerejski Sinod nastojava i stara se da predavanja na pravoslavnim bogoslovske fakultetima državnih Universiteta budu u saglasnosti sa naukom pravoslavne vere. U slučajevima osvedočene nesuglasnosti preduzima kod Ministra prosvete potrebne mere, da se one otklone“.

Sasvim je, dakle, jasno da se prvi stav člana 18 tiče isključivo heterodoksnih stavova, to jest jeresi. Drugim rečima, predavanja na PBFUB treba da budu ‘u saglasnosti sa naukom pravoslavne vere’, odnosno da ne budu jeretička. A prilikom osvedočene (ne samo naslućene ili pretpostavljene) nesaglasnosti, odnosno osvedočene nepravovernosti, jeresi, Sinod nema neposrednog prava da sam interveniše nego se mora obratiti ministru prosvete kako bi se taj problem razrešio. U drugom stavu člana 18 se zatim tvrdi da se profesori

---

<sup>8</sup> Zakon o Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi od 8. novembra 1929. godine, br: 89870, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 269, 16. novembar 1929.

i docenti postavljaju tek pošto se prethodno utvrdi i verska podobnost kandidata ocenom Svetog arhijerejskog sinoda. No pošto je jasno da 'verska podobnost' znači isto ono što i 'saglasnost sa naukom pravoslavne vere' iz prvog stava člana 18, onda se i ovde zapravo tvrdi da se profesori PBF biraju ukoliko nisu jeretici. To je bio jedini uslov koji je postavljao Sinod, ali čak ni taj uslov on nije mogao da sprovodi samostalno nego je njegovo sprovođenje zavisilo od procene ministra prosvete.

Iako se zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije ne primenjuje od 1946. godine te nije neposredno relevantno za savremeno prosvetno zakonodavstvo u Srbiji, uvid u uredbe PBF koje su potpisivali ministri prosvete 1921, 1932–1934 ili 1935. godine jasno pokazuje da institut blagoslova nije bio deo fakultetske (PBF), ali ni univerzitetske regulative u toj državi.<sup>9</sup> Štaviše, na zahtev ministra prosvete dr Ilija Šumenkovića (potpisnika Uredbe PBFUB iz 1934), 20. aprila iste godine doneto je sledeće rešenje: „Rešavam: da svi fakulteti u zemlji najdalje do 20 maja ove godine podnesu nove projekte fakultetskih uredaba za svoje fakultete. Prilikom izrade novih projekata fakultetskih uredaba fakulteti se imaju u svemu strogo pridržavati propisa Zakona o univerzitetima, Opšte uredbe univerziteta i paragrafa 21 tač. 5 Finansijskog zakona za 1934/35. U uredbe se ne sme uneti nijedna odredba koja bi bila suprotna pomenutim propisima.“<sup>10</sup> Jasno je, dakle, da su se u Kraljevini svi fakulteti bez izuzetka, pa i PBF, morali strogo pridržavati univerzitetskih propisa, zakona i uredaba, što automatski isključuje i bilo kakav uticaj Sinoda SPC na rad Bogoslovske fakulteta. To, uostalom, potvrđuju i zapisnici Saveta PBFUB iz perioda od 1937. do 1944. godine, u kojima je zabeleženo zaista mnogo slučajeva izbora u zvanja, od asistenta do redovnog profesora, ali bez spominjanja bilo kakvog blagoslova Sinoda prilikom izbora nastavnog osoblja.<sup>11</sup> Uostalom – a to je jedno od ključnih pitanja – koje bi bile naučne kompetencije članova Sinoda prilikom izbora univerzitetskih profesora PBFUB? Sinod nije stručno akademsko telo za izbor nastavnika jer ga čine članovi koji najčešće nemaju (iako ponekad mogu imati) univerzitetska zvanja. Većina članova Sinoda obično nema ni doktorat

---

<sup>9</sup> Videti, na primer, Uredbu Pravoslavnog bogoslovske fakulteta na Univerzitetu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 8. juna 1921. koju je potpisao tadašnji ministar prosvete Svetozar Pribičević (*Službene novine* III, br. 127) ili pak Uredbu PBFUB od 11. juna 1935 (god. XVII, br. 133-XXXIII, 1935), koju je potpisao ministar prosvete Stevan Ćirić. Ministar prosvete je, štaviše, imao vrhovni nadzor i nad aktivnostima svih verskih škola u Kraljevini.

<sup>10</sup> Navedeno prema tekstu iz faksimila ovog dokumenta.

<sup>11</sup> Imao sam neposredan uvid u faksimile čitavog niza zapisnika iz tog perioda (1937–1944) i ni u jednom od njih se ne spominje blagoslov Sinoda za izbor bilo kog nastavnika PBFUB.

nauka, pa prema univerzitetkim propisima ne mogu uopšte učestvovati u komisijijskoj proceduri potvrđivanja izbora u zvanje docenata, vanrednih i redovnih profesora PBFUB.

U pravnom poretku Republike Srbije, sve do donošenja Zakona o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju 2021. godine, nije postojao nikakav ustavni, zakonski ili statutarni osnov za uvođenje instituta blagoslova (*missio canonica*) u autonomno pravo UB, uključujući PBFUB. *Missio canonica* je, kao što je dobro poznato, specifično rimokatolički institut, a osnov za njegovo unošenje u nacionalno pravo je konkordat potpisan s Vatikanom (kao, na primer, u slučaju Nemačke i Hrvatske), koji Republika Srbija nije nikada potpisala. Štaviše, čak i da takav međunarodni ugovor postoji, pitanje je da li bi se on mogao primenjivati na PBFUB, s obzirom na to da je reč o fakultetu na kojem se izučava teologija druge hrišćanske konfesije. Najzad, čak ni u Republici Grčkoj, u kojoj crkva ustavom nije odvojena od države, ne postoji institut davanja saglasnosti crkvenog organa za izbor nastavnika ili za upis studenata na Kapodistrijski univerzitet u Atini i Aristotelov univerzitet u Solunu, dok u Ruskoj Federaciji ne postoje teološki fakulteti u sastavu državnih univerziteta. U tom smislu s velikom rezervom treba prihvatiti i Rakitićev stav da su „praksa, pravo i teološki stavovi Rimokatoličke crkve značajni za analizu predmeta ovog rada na nacionalnom planu ne samo zato što je ta crkva u suštinskom smislu tradicionalna u državama srpskog naroda, a u formalnom zakonskom smislu i u savremenoj Srbiji, već i zato što se pravo kojim se uređuje položaj Srpske pravoslavne crkve, kao njeno autonomno pravo, praksa i teološki stavovi u XX veku o predmetnom pitanju u bitnim aspektima poklapaju sa pravom, praksom i teološkim stavovima Rimokatoličke crkve“ (Rakitić 2022, 303).

Rakitić kratko razmatra i Zakon o crkvama i verskim zajednicama iz 2006. godine, imajući posebno u vidu dva načela koja proishode iz tog zakona: garanciju koju crkve i verske zajednice uživaju jer su 'slobodne i autonomne u određivanju svog verskog identiteta' (čl. 6, st. 2) i obavezu države da ne ometa 'primenu autonomnih propisa crkava i verskih zajednica' (čl. 7, st. 1). Rakitić pritom s pravom primećuje da je obaveza države ograničena imperativnim normama pozitivnog prava, ali je ona važna zbog toga što uvodi načelnu obavezu uvažavanja autonomnog prava crkava i verskih zajednica u granicama Ustava i imperativnih normi. Tu najpre treba istaći da sporna pitanja o davanju blagoslova na službu učenja nisu uređena Zakonom o crkvama i verskim zajednicama iz 2006, već tek Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju iz 2021. godine. Taj noviji zakon je u potpunosti otvorio vrata SPC da odlučuje o upisu studenata, konkurisanju, izboru, pa čak i otpuštanju nastavnika na PBFUB. Nikad ranije takve odredbe nisu postojale u zakonima o univerzitetima ili visokom obrazovanju, pa čak



ni u Zakonu o SPC Kraljevine Jugoslavije, kojim je doduše bilo predviđeno da se Sinod, ukoliko pribavi dokaze o nečijoj ‘osvedočenoj nesuglasnosti’ sa ‘naukom pravoslavne vere’, obrati ministru prosvete da se te neusaglašenosti uklone, što je neuporedivno manje pravo od onoga koje je Sinodu dato zakonom iz 2021. godine.

I najvažnije: umesto da se PBFUB statutarno uskladio s ostalim fakultetima UB, ozbiljno je narušena autonomija UB. Naime, od 2021. godine jednoj vanuniverzitetskoj i nedržavnoj instituciji (SPC) omogućeno je da legalno utiče na upis studenata, izbor i otpuštanje nastavnika državnog univerziteta. To što je jedna vanuniverzitetska institucija, uz pomoć Ministarstva prosvete, ukinula autonomiju univerziteta, više nije samo problem PBFUB i njegovog statuta nego i problem za državni (Beogradski) univerzitet jer su odredbe Zakona iz 2021. godine u suprotnosti sa Ustavom i nekim temeljnim statutarnim normama UB, koje važe od njegovog osnivanja. Kada je, pak, reč o Zakonu o crkvama i verskim zajednicama, podsetimo na odredbu tog zakona prema kojoj su „verske obrazovne ustanove uključene u sistem obrazovanja dužne da poštuju uslove i standarde koji važe u sistemu obrazovanja, u skladu sa propisima o obrazovanju“ (čl. 37). Ako to važi za verske obrazovne ustanove, još više bi trebalo da važi za državni teološki fakultet na državnom univerzitetu.

Osvrnimo se, najzad, i na Rakitićevu tezu o kooperativnoj odvojenosti države i crkve u Srbiji. Načelo sekularnosti je u Ustavu iz 2006. godine utvrđeno kao jedno od temeljnih ustavnopravnih načela. Ne samo da je opredeljenje za svetovnu državu tim Ustavom izričito zajemčeno (za razliku, na primer, od Ustava iz 1990), već je ono uzdignuto i na rang ustavnog načela (čl. 11). Imajući na umu odredbe Ustava iz 1990, pisci i donosioci aktuelnog Ustava su izostavili da spomenu materijalne ili neke druge oblike pomoći države crkvi, što svakako nije bilo slučajno; tu je, naime, izražena namera da se princip odvojenosti dosledno sprovede (Marinković 2011, 378–379; Draškić 2013, 38–40). Može se stoga zaključiti da se Ustav iz 2006. opredelio za sistem stroge separacije između crkava (verskih zajednica) i države, dok je Ustav iz 1990. ostavio to pitanje donekle otvorenim, dopustivši da se zakonodavnim putem priznaju i pojedini elementi kooperativne odvojenosti.

Upućivanje na načelo kooperativne odvojenosti crkve i države temelji se na pretpostavci da je samo to načelo izraženo u nekolike odluke Ustavnog suda Srbije.<sup>12</sup> Istaknimo opet da Ustav Republike Srbije, u skladu sa svojim odredbama, nije utemeljen na načelu *kooperativne* odvojenosti već *striktne*

<sup>12</sup> Ustavni sud Srbije, IUz-455/2011, od 16. januara 2013; Ustavni sud Srbije, IUo-175/2012, od 15. oktobra 2014.

odvojenosti crkve i države (Marinković 2011; Draškić 2013). Svetovnost, sekularnost države je, štaviše, jedno od osnovnih ustavnih načela, a odvojenost crkve od države temeljna vrednost sadašnjeg ustavnopravnog poretka u duhu evropske prosvete. Ne postoji, štaviše, nikakva norma ili odredba u Ustavu Srbije iz 2006. godine koja bi se mogla tumačiti u smislu kooperativne odvojenosti crkava i verskih zajednica od države. Osim toga, Ustavni sud nije nikad do sada doneo nijednu odluku u spornoj materiji koja se odnosi konkretno na pitanje davanja blagoslova/saglasnosti (*missio canonica*) u pravnom sistemu državnih univerziteta. Bilo bi, dakle, neophodno da, u svom tumačenju Ustava, sudije Ustavnog suda navedu valjane ustavnopravne, uporednopravne, istorijske ili neke druge argumente da bi se moglo nedvosmisleno zaključiti kako se Ustav iz 2006. godine nije opredelio za sistem striktno odvojenosti crkve i države već za sistem 'kooperativne odvojenosti' (Marinković 2011, 377–383; Draškić 2013, 39).

Ustav Republike Srbije (čl. 72), Zakon o visokom obrazovanju (čl. 6) i Statut UB (čl. 10) eksplicitno određuju i domen autonomije univerziteta. Autonomija univerziteta (prema čl. 10 Statuta UB) podrazumeva, između ostalog, pravo na: utvrđivanje studijskih programa; utvrđivanje pravila studiranja i uslova upisa studenata; uređenje unutrašnje organizacije; donošenje statuta i izbor organa upravljanja i poslovođenja i studentskog parlamenta; izbor nastavnika i saradnika; izdavanje javnih isprava; raspolaganje finansijskim sredstvima; korišćenje imovine; odlučivanje o prihvatanju projekata i o međunarodnoj saradnji, kao i druga prava koja proizlaze iz dobrih akademskih običaja. Jasno je stoga da vanuniverzitetska tela i organi ne mogu i ne smeju da utiču na opisane procedure. U članu 72 Ustava Republike Srbije izričito se garantuje autonomija univerziteta, visokoškolskih i naučnih ustanova. Prema toj ustavnoj odredbi, autonomija visokoškolskih i naučnih ustanova se ogleda u njihovoj samostalnosti u odlučivanju o unutrašnjoj organizaciji i radu (čl. 72, st. 2). Štaviše, autonomija univerziteta je ugrađena u korpus neotuđivih ljudskih prava. Kako bi onda uopšte mogla da postoji autonomija univerziteta u izboru nastavnika ako saglasnost za konkurisanje i odobrenje za izbor daju vanuniverzitetska tela, koja to odobrenje mogu u svako doba (i bez ikakvog obrazloženja) povući te na taj način po automatizmu dovesti do gubitka zvanja nastavnika? Ustavom je zajemčena i svetovnost države kao jedno od osnovnih ustavnopravnih načela i precizirana odvojenost crkve i verskih zajednica od države (čl. 11). Država, a ne crkva (SPC), jeste osnivač i vlasnik PBFUB od 2004. godine, a ona je to bila i u periodu od osnivanja tog fakulteta pa sve do 1952. godine. Povreda autonomije univerziteta vodi posledično i povredi člana 73 Ustava, kojim se garantuje sloboda naučnog stvaralaštva, pa samim tim i povredi člana 5 Zakona o visokom obrazovanju kojim se garantuju akademske slobode.

Neobično je, zaista, što u svom radu Rakitić ističe da „uticaj crkve na izbor profesora teologije po sebi ne predstavlja povredu autonomije visokoškolske ustanove, ali može biti izraz autonomije samog konfesionalnog teološkog fakulteta, upravo zbog toga što je reč o specifičnoj ustanovi, čije je suštinsko određenje njena konfesionalna priroda“ (Rakitić 2022, 323–324). Autonomija fakulteta u okviru autonomnog univerziteta kategorija je koja, bojim se, ne postoji u koncepcijama koje su dovele do pravnih akata (u našem slučaju: Ustav, ZVO, Statut UB) kojima se definiše autonomija univerziteta. Rakitić tu, na neki način, paradoksalno „štiti“ autonomiju PBF u okviru autonomnog UB, ali istodobno ne vidi problem u tome što uticaj crkve (na primer, Sinoda SPC) na izbor profesora univerziteta neposredno narušava autonomiju tog univerziteta!

Novi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju (2021) nije u saglasnosti s Ustavom Republike Srbije u odredbama kojima se predviđa saglasnost nadležnih crkvenih organa za upis studija, učešće u konkursu, zasnivanje radnog odnosa i gubitak zvanja (prestanak radnog odnosa), koji bi važio za PBF kao članicu UB. S obzirom na načelo svetovnosti države i striktnu pravnu distinkciju između crkava i verskih zajednica, s jedne strane, i države, s druge strane, kao i zajamčenu autonomiju univerziteta koja bi bila ugrožena ukoliko bi uticaj na upis studenata i izbor nastavnika imalo neko vanuniverzitetsko telo, Ustav je, dakle, direktno povređen u onoj odredbi kojom se jemči autonomija univerziteta: „(1) Jemči se autonomija univerziteta, visokoškolskih i naučnih ustanova. (2) Univerziteti, visokoškolske i naučne ustanove samostalno odlučuju o svome uređenju i radu, u skladu sa zakonom“ (čl. 72 Ustava RS).

#### **4. ZAKLJUČAK**

Na kraju bih se složio s konstatacijom Dušana Rakitića da „razumevanje instituta obaveznog blagoslova u kontekstu prava i pravne tradicije Srbije ne izgleda moguće bez razumevanja mnogih prethodnih pitanja, među koja spadaju i zajednička pravna tradicija evropskih naroda i nacionalna pravna tradicija, tumačenje važećih ustavnih načela, kao i bitni elementi za uravnotežavanje konfesionalnog i verskog samoodređenja u pogledu identiteta i doktrine, kao suštinskog aspekta verske slobode, sa organizacionim aspektima autonomije univerziteta i pravima iz radnog odnosa“ (Rakitić 2022, 322). Nije, međutim, svejedno kojim od tih pretpostavki treba, u kontekstu savremenog univerziteta, pridavati veći ili manji značaj. Kada je reč o pravnom poretku Republike Srbije u trećoj deceniji XXI veka i pravnoj tradiciji koja je tome prethodila, jasno je da važeći Ustav, kao i temeljne norme na kojima je zasnovan pravni sistem Univerziteta u Beogradu, tu nužno treba

da odnesu prevagu nad pravnim nasleđem drugih evropskih naroda u kojima je crkva (naročito RKC) imala većeg uticaja na visokoškolsko obrazovanje, pa tako, naravno, i na istorijat podučavanja na teološkim fakultetima državnih univerziteta. Kada je, pak, reč o interpretaciji važećih ustavnih načela, u Srbiji bi Ustavni sud tek trebalo da iznese ocenu ustavnosti ili zakonitosti Zakona o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju iz 2021. godine, naročito s obzirom na pitanje zaštite autonomije univerziteta (čl. 72), slobode naučnog i umetničkog stvaranja (čl. 73), svetovnosti države (čl. 11) i prava na pravno sredstvo (čl. 36).<sup>13</sup> Verskim i akademskim slobodama, najzad, doprinosi i puna sloboda profesora teologije da, u okvirima svoje matične crkvene i religijske tradicije, izlažu sopstvene teorijske i teološko-filozofske ideje, koncepte i tumačenja koja ne povređuju granice eventualne heterodoksije, a mogu predstavljati doprinos razvoju teologije i podsticaj na dijalog i s predstavnicima vlastite veroispovesti i s kolegama iz drugih konfesionalnih sredina i tradicija.

Pravoslavnu teologiju na PBFUB formulišu, predaju, ali i donose planove i programe profesori pravoslavne teologije. Arhijereji koji sede u Sinodu SPC nisu nužno, a ni po pravilu, pravoslavni teolozi. Oni su visoko sveštenstvo SPC i staraju se o svojim eparhijama, mitropolijama i o Crkvi u celini, ali ne i o nastavnim planovima i programima PBFUB. Oni, pre svega, nemaju odgovarajuće *naučne* kompetencije. Među tim arhijerejima ima, doduše, ponekad i teologa s profesorskim zvanjima, ali je daleko manji broj njih u sastavu Sinoda, a najčešće ih u tom telu uopšte i nema. Sve to pomalo liči na razliku između pravnika na visokim položajima u sudskoj vlasti i profesora prava. Profesori prava donose planove i programe na Pravnom fakultetu UB, ali to, na primer, ne čine sudije Ustavnog suda, iako se među njima može naći i poneki profesor Pravnog fakulteta. Ali i te sudije predlažu i donose, zajedno sa svojim kolegama, planove i programe Pravnog fakulteta kao *profesori* tog fakulteta, a ne kao sudije Ustavnog suda. Kada je pak reč o sadržajima i literaturi pojedinih predmeta na PBFUB, svi profesori koji predaju na tom fakultetu su, po pravilu, teološki obrazovani vernici SPC, a neki od njih i (arhi)jereji, pa se od njih ne bi ni očekivalo da predaju nešto što bi se kosilo s pravoslavnim učenjem. Ako bi se u tom pogledu i javile neke nesuglasice, tu je, kao i do sada, Veliki crkveni sud, koji može da bude angažovan u razmatranju eventualnih spornih pitanja. Međutim, kada su pomenuti profesori izbacivani sa PBFUB, Veliki crkveni sud uopšte nije konsultovan, mada bi njegovo mišljenje za akademsku zajednicu bilo jednako irelevantno koliko i mišljenje Sinoda.

<sup>13</sup> Ovde imam u vidu sledeće odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju koje bi opravdano mogle da budu predmet normative kontrole: čl. 18, čl. 20, čl. 21 i čl. 24.

Preuzimanje ingerencija Sinoda SPC nad programskim sadržajima PBFUB moglo bi dalje stvarati i niz stručnih i praktičnih problema kao što su oni s kojima se UB susretao još od maja 2017. godine kada je grupa teologa PBFUB, uglavnom mlađe generacije, potpisala saopštenje, kao reakciju na peticiju srpskih kreacionista, u kojem su, između ostalog, tvrdili da u ovom času ne postoji nijedna plauzibilna alternativna naučna teorija koja bi mogla da zameni teoriju evolucije. Štaviše, ti bogoslovi su zastupali stav da ne postoji nikakva 'biblijska teorija stvaranja' koja bi se mogla shvatiti kao naučna teorija, odnosno naučna alternativa teoriji evolucije. To saopštenje je naišlo na vrlo negativnu reakciju Sinoda SPC. Ubrzo nakon završetka majskog Sabora SPC 2017. godine, pojedinim nastavnicima PBFUB sa svešteničkim zvanjima uskraćene su glavne dužnosti u njihovim parohijama, a samo im je bilo dozvoljeno da saslužuju u liturgijama. Neki su otpušteni i iz redakcija elektronskih i štampanih medija SPC, a tu odluku je doneo lično počivši patrijarh Irinej. On je ujedno čak petorici profesora zabranio da ubuduće daju javne izjave bez njegovog blagoslova. Sve to je bilo praćeno upozorenjem da će protiv onih koji prekrše to pravilo biti pokrenut crkveni disciplinski postupak (Vukomanović 2020).

U periodu od 2019. do 2021. godine čak trojici teologa je oduzeto pravo da predaju na PBFUB iz razloga sličnih onima koji su izazvali neuobičajeno strog nastup crkvenog vrha 2017. godine. Bojim se da je donošenje Zakona o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju iz 2021, umesto da povoljno utiče na 'identitet, doktrinu i percepciju' SPC, samo utrlo put ka novim čistkama na PBFUB i zamiranju onih glasova u srpskoj pravoslavnoj teologiji koji su u stanju da prate znakove vremena u kojem živimo.

## LITERATURA

- [1] Draškić, Marija. 12/2013. Ustav Srbije: Striktna ili kooperativna odvojenost crkve i države? *Sveske za javno pravo* 12: 37–46.
- [2] Marinković, Tanasije. 1/2011. Prilog za javnu raspravu o ustavnosti Zakona o crkvama i verskim zajednicama. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 59: 367–385.
- [3] Novaković, Dragan. 2/2012. Versko zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 33: 939–965.
- [4] Rakitić, Dušan S. 1/2022. O poreklu obaveznog blagoslova za izbor profesora bogoslovske fakulteta – nacionalni i uporedni plan. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 70: 301–327
- [5] Vukomanović, Milan. 2020. Univerzitet pod blagoslovom. <https://pescanik.net/univerzitet-pod-blagoslovom/> (last visited 10 March, 2022).

## **Milan VUKOMANOVIĆ, PhD**

Full Professor, University of Belgrade Faculty of Philosophy, Serbia

### **NIHIL OBSTAT – MEDIEVAL ROAMING OF HIGHER EDUCATION IN SERBIA**

#### Summary

This work is an assessment of three topics considered in Dušan Rakitić's article (Anali 1/2022). All three are relevant for the discussion of the disputed issue of the Holy Synod's blessings for the appointment of theology professors at the University of Belgrade Faculty of Orthodox Theology: (a) legislation of the Kingdom of Yugoslavia; (b) the provisions of the 2006 Serbian Law on Churches and Religious Communities; (c) the constitutional principle of the cooperative separation of church and state in the Constitution of Serbia. Furthermore, the 2021 Law on Amendments to the Law on Higher Education is not in compliance with the Constitution of Serbia regarding the provisions implying the consent of church bodies for enrollment of students, employment and loss of appointment pertinent to the Faculty of Orthodox Theology.

**Key words:** *Missio canonica. – Faculty of Orthodox Theology. – University autonomy. – Secularity of the State. – Law on Higher Education.*

Article history:

Received: 1. 3. 2022.

Accepted: 4. 5. 2022.